

**MUHAMMED B. TAVÎ ET-TANCÎ'NİN İSLAM ARAŞTIRMALARI
MERKEZİ'NE (İSAM) İNTİKAL EDEN METRÜKESİ**

Prof. Dr. Metin YURDAGÜR

Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

Muhterem Başkan, Saygıdeğer Hocalarım, Aziz meslektaşlarım, Sevgili öğrenciler ve Sayın dinleyiciler!

İstanbul Yüksek İslâm Enstitüsü'ndeki öğrencilik yıllarımda (1969-1973) öğrencisi olma bahtiyârlığımı yaşadığım Hocamızdan, o yıllarda Enstitü programında yer alan İlm-i Tevhîd, İlm-i Kelâm ve Belâgat-ı Kur'âniyye adlı dersleri takip edip kendilerinden tefeyyüz imkânı buldum. Sempozyumumuzun ilk oturumunda kendisiyle ilgili hâtıraların nakli sırasında, benim de zihnimde öğrencilik yıllarım canlandı. Kendilerinin, sınıfta derslerini işlerken biz öğrencilerin anlayacağı biçimde gayet selis bir Arapça ile takrir ettiğini, o yıllarda derslerde Hocamızın yanında sınıfa genç asistanı Bekir Topaloğlu'nun da girdiğini, Bekir Hocamızın Tancî Bey'in Arapça olarak verdiği dersi Türkçe'ye tercüme ettiğini, ancak biz öğrencilerin, Hoca'nın Arapça olarak takrir ettiği bu dersleri büyük ölçüde anlayabildiğimiz için, belki de Arapça anlatılan bir dersi "anladığını sanma" düşüncesinden ötürü, kendisinden derslerin tercüme edilmesini talep ettiğimizi; Tancî Hocamızın özellikle Enstitü birinci sınıftaki ilm-i tevhîd derslerinde "Cibrîl Hadisi" olarak bilinen meşhur hadîs-i şerîfi merkeze alan bir anlatım yöntemi izlediğini hatırlıyorum. Bu "korsan hâtıra aktarımı"ndan sonra tebliğime geçmek istiyorum.

"Çok yönlü ve müdekkik bir İslâm âlimi" olarak niteleyebileceğimiz Tancî Hocamızı, klasik kaynaklarımızın ilmî neşrine çok önem vermiş ve bunların bir kısmının da tahkikini gerçekleştirmiş olma-

ıyla tanıyoruz.¹ Metin tahkikinde çok titiz davrandığı bilinen Tancî Hocamızın, bu ilmî faaliyetin alt yapısını ve temel ön şartını oluşturan “Arap dili ve edebiyatına nüfûz ve vukûfunu” da burada mutlaka anmamız gerekmektedir. Onun ekseriyeti “ilmî neşir” şeklinde olan çalışmalarında neşrettiği bu eserlere yazmış olduğu mukaddimeler, eklemiş olduğu zengin dipnotları ve hataları düzeltilmiş şekilde oluşturduğu sağlam metinler, hatalı şekilde yayımlanmış eserler üzerinde yaptığı düzeltme çalışmaları² kendisi hakkında yapılmış olan yukarıdaki tespitleri doğrular niteliktedir.

Türkiye’de bulunduğu süre içinde Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arap-Fars Filolojisi ve İstanbul Yüksek İslâm Enstitüsü’nde hocalık ettiği öğrenciler yanında, söz konusu kurumlarda o yıllarda asistan olarak yetişmekte olan genç ilim adamlarının hemen hemen tamamı kendisinden yararlanmış, özellikle Yüksek İslâm Enstitülerinin fakülte haline dönüşmesi sürecinde, bu öğretim üyeleri ondan elde ettikleri ilmî birikim sayesinde kendilerinin aşması gereken ilmî basamakları süratle aşmışlar; üstlenmeleri gereken akademik görevleri başarıyla yürütüp, elde ettikleri bu bilgi ve tecrübelerini müteakip nesillere aktarmışlardır.

Doğu ve Batı kültürünü şahsında toplamış olan, ilimler tarihi, İslâm İlimleri ve Arap Dili ve Edebiyatı alanlarıyla ilgilenen doğulu ve batılı ilim adamlarının, bu alanlarda yazılmış klasik metinlerden anlayamadıkları pasajları kendisine sundukları, onun da bunları

¹ İlmî hayatı ve neşrettiği eserler için bk. Bekir Topaloğlu, “Tancî, Muhamed”, *DİA*, XXXIX, 562-564.

² Bu husus, onun İSAM Arşivi’ndeki çalışma defterlerinden ve yayımladığı makale hacmini aşan yayınlardan açıkça anlaşılmaktadır. Nitekim onun Şehristânî’nin *Kitâbü’l-Milel ve’n-Nihal*’inde neşredilmeyen kısımları ikmâl eden çalışması (bkz. *AÜİFD* (1956), V/1-4, s. 1-16; aynı makalenin yeniden neşri için bkz. *İslâm Düşüncesi Üzerine Makaleler*, ed. Sönmez Kutlu, Ankara 2011, s. 335-353); Ca’fer b. Muhamed b. Ca’fer et-Tayâlisî’nin müsteşrik Rudolf Gayer tarafından yayımlanan (Wien 1927) *Kitâbü’l-Mükâsere İnde’l-Müzâkere*’sini Fâtih ve Escorial Kütüphanelerindeki nüshalarına dayanarak yeniden neşretmesi (*Şarkiyat Mecmuası*, I, İstanbul 1956), kendisinin daha önce yapılmış tahkik çalışmalarındaki eksiklikleri yakından izleyip onlar üzerinde tashihlerde bulunduğunu gösteren iki tipik örnektir.

büyük bir mahâretle çözdüğü bilinen Tancî Hocamızı, Zâhid Kevserî, Abdülazîz el-Ehvânî, Fuâd Seyyid, Abdurrahman Bedevî ve İhsan Abbas gibi yakın dönem âlimleri övgüyle anmış; L. Massignon, F. Rossenthal ve H. Ritter gibi Batılı müsteşrikler de onun hakkında takdîrkâr nitelâmelerde bulunmuşlardır.

Onun hayatı boyunca büyük maddî fedakârlık ve titizlikle edinip oluşturduğu çoğu yazma ve nâdir bulunan matbû eserlerden müteşekkil yaklaşık 3000 bin ciltlik kütüphanesi ölümünden sonra, ailesinin muvâfakatiyle, Türk Tarih Kurumu'na verilmiştir.

Hocamızın vefatından yıllar sonra, ilim adamlarının arasındaki yaygın tâbirle "hocanın tezgâhında bulunan" çalışmalarının neler olduğu ve nelerin yapılması gerektiği hususunda bize ışık tutacak nitelikteki evrâk, kendisinin çalışmalarını ihtivâ eden defterler, hazırladığı fihristler, resmî ve özel yazışmalar ile diğer ilmî malzeme, merhûmun ailesi ile irtibatını kesintisiz sürdüren Hocamız Prof. Dr. Bekir Topaloğlu'nun delâleti ile Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM) Kütüphanesi Arşivi'ne intikal ettirilmiştir.

Bilindiği üzere Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, İslâmî ilimler alanında araştırmacıların yetişmesine katkıda bulunmak, kendilerine kütüphane ve dökümantasyon imkânları sağlamak, araştırma projelerini desteklemek, hazırlıkları daha önceleri başlamış olan ve yayınlanması sürdürülen TDV *İslâm Ansiklopedisi (DİA)* başta olmak üzere nitelikli akademik yayınlar gerçekleştirmek, bilimsel dergiler yayımlamak ve ilmî toplantılar düzenlemek maksadıyla 1988 yılında İstanbul'da kurulmuştur.³ Söz konusu merkez, "İslâm Ansiklopedisi, Kütüphane ve Dokümantasyon Birimi ile Araştırmacılar Bölümü" olmak üzere üç ana birimden oluşmaktadır.

Zamanla gelişen ve günümüzde gerek yurt içindeki gerekse yurt dışındaki akademik çevreler tarafından takdir görerek Türkiye'nin en önemli kütüphanelerinden biri haline gelen İSAM Kütüphanesi, zengin koleksiyonu ile okuyucularına hizmetini haftanın her günü

³ Geniş bilgi için bkz. Tayyar Altıkulaç, "İslâm Araştırmaları Merkezi", *DİA*, XXIII, 44-46; ayrıca bkz. www.isam.org.tr

09.00-23.00 saatleri arasında sürdürürken, hazırladığı çeşitli (İSAM Kütüphanesi Veri Tabanı, Türkiye Kütüphaneleri Veri Tabanı;⁴ İlahiyat Fakülteleri Tezler Veri Tabanı, Dokümantasyon Veri Tabanı, Şeriyye Sicilleri Veri Tabanı, İlahiyat Makaleleri Veri Tabanı gibi), veri tabanlarıyla da hizmetin internet ortamında da okuyuculara ulaşmasını sağlamaktadır.

Bu arada İSAM Kütüphanesi Arşivi'nde "Hüseyin Hilmi Paşa Evrâkı"⁵ ve "Kemal Batanay Müzik Arşivi"⁶ muhafaza altına alınmıştır. Bu kütüphanenin Arşivi'ne kazandırılan "Muhammed b. Tavîr et-Tancı Evrâkı" hakkında yapılan kurum içi çalışmalar ise şöyle özetlenebilir:

Evrâkın tasnifine, 2009 yılının Eylül ayında Sayın Fuat Günel tarafından başlanmıştır. İlk iş olarak mevcut evrâkın aslı düzeninin korunmasına özen gösterilmiş, her evrâk teker teker incelenerek bunların muhtevaları kısaca özetlenmiş, ardından her biri numaralandırılmış, sonra da bunlar numaralarına göre gömlek veya klasörlenmiştir. Muhammed b. Tavîr et-Tancı Evrâkı'nın en önemli özelliği, birbirinden çok farklı ve değişik alanlara ait pek çok ilmi malzemeyi içermiş olmasıdır. Yapılan tasnif sonunda arşiv kurallarına göre 738 gömlekte toplanan bu koleksiyon, şekil itibarıyla Defterler, Mütferrik Evrâk ve Fişler başlıkları altında gruplandırılabilir. "Defterler" denilen ve 550 defterden oluşan grup, söz konusu evrâkın en hacimli ve kapsamlı kısmını teşkil etmektedir. Bu defterler, birbirleriyle irtibatları ve konu bütünlüğü dikkate alınarak 446 kayıta kataloglanmıştır. "Mütferrik Evrâk" ayırımı altında Merhûm Tancı'nin pekçok sayıdaki özel ve resmî yazışmaları, onun çeşitli bilim adamlarınca hazırlanan tezlerle ilgili olarak yazdığı değerlendirme raporları kataloglanmıştır. Tancı Evrâkının "Fişler" başlığı

⁴ İlahiyat Fakültelerinde 1953-2007 yılları arasında tamamlanan tezler, *İlahiyat Fakülteleri Tezler Kataloğu* (I-II) başlığı altında yayımlanmıştır (İstanbul 2008).

⁵ *Hüseyin Hilmi Paşa Evrâkı Kataloğu* İSAM yayınları arasında neşredilmiştir (İstanbul 2006); dijital ortama da aktarılmış olan bu evrâkın özet bilgilerine <http://ktp.isam.org.tr> adresinden ulaşılabilir.

⁶ Bu müzik arşivine de yukarıdaki adresten ulaşılabilir.

altında toplanan bölümünde ise, merhûmun bizzat kendisi tarafından tutulmuş ve oluşturulmuş, o günün şartlarında birçok kütüphane için birer katalog olma özelliği taşıyan yüzlerce “bilgi” ve “bibliyografya” fişi şeklinde oldukça hacimli bir ilmî malzeme bulunmaktadır. İSAM Kütüphanesi Arşivi'ne kazandırılan bu evrâk arasında bulunduğu tespit edilen 89 adet yazma ve basma eser ise, Kütüphane'nin demirbaşına kaydedilerek okuyucuların istifadesine sunulmuştur. İSAM'ın Arşiv Servisi Sorumlusu Kenan YILDIZ ile Kütüphane ve Dokümantasyon Müdürü M. Birol ÜLKER'in gayretleriyle 03 Ekim 2011 tarihinde araştırmacıların İSAM'ın internet adresinden ulaşabilecekleri hale getirilen bu evrâk hakkında artık bir tebliğ sunmak, kanaatimce büyük ölçüde orijinalliğini ve güncelliğini yitirmiş olmaktadır. Ancak ben yine de Sempozyumun hazırlık safhasında kararlaştırıldığı üzere söz konusu evrâkın içeriği ile ilgili bazı tespit ve değerlendirmelerimi sunmaya çalışacağım.

Evrâkın en hacimli kısmını oluşturan “Defterler” bize, Tancî Hocamızın tahkik edip neşretmeyi düşündüğü eserler hakkında ışık tutmaktadır. Bunlar arasında onun en çok üzerinde çalıştığı, ancak kendisi tarafından neşredilemeyen iki eser ile ilgili dokümanlar öne çıkmaktadır: İbnü'n-Nedîm'in *el-Fihrist'i* ve İbn Haldûn'un *el-Mukaddime'si*.

Bu defterlerden, hakkındaki araştırmalarda ve biyografilerde onun neşrettiği kaydedilen eserler dışında, kendisinin tahkik, şerh, tekmil ve tashih projeleri arasında Câhız'ın *el-Bursân ve'l-urcân ve'l-umyân ve'l-hûlân'ı*; Batelyevsi'nin *el-Halelü'l-vâki' fi'l-cüme'l'i*; Osmân b. Saîd ed-Dârimî'nin *er-Red ale'l-Cehmiyye'si*; Makrizî'nin *İttiâzü'l-hunefâ bi-ahbâri'l-Fâtımiyyîn'i*; Müberred'in *el-Kâmil fi'l-edeb'i*; İbnü'l-Murtezâ'nın *el-Münye ve'l-eme'l'i*; Sâid el-Endülûsî'nin *Kitâbü't-Ta'rîf bi-Tabakâti'l-ümem'i*; Ebû Bekir ez-Zübeydî el-İşbilî'nin *Tabakâtü'n-nahviyyîn ve'l-lügaviyyîn'i*; İbn Sebîn'in *Büddü'l-ârif'i*; Ebû'l-Hasan el-Âmirî'nin *es-Saâde ve'l-is'âd'ı*; Ebû Hişâm en-Nahvî'nin *Muğni'l-lebîb'i*; “İbnü'l-Kâdî” olarak da tanınan Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed el-Miknâsî'nin *Dürretü'l-hicâl fi esmâi'r-ricâl'i*; Süleymân b. Halef el-Bâcî'nin *Tahkiku'l-mezheb fi enne'n-Nebiyye kad keteb'i*; Nâşî el-Ekber'in *Usûlü'n-nihâf'i*;

Burhâneddin İbn Ferhûn'un *el-Dîbâcû'l-mûzheb'i*; Ebû Süleymân es-Sicistânî'nin (kayıp- olduğu belirtilen) *Svânû'l-hikme'si*, İbnü'l-Faradî'nin, muhaddislerin isimleriyle lakaplarının karıştırılmasından doğan yanlışlıkları düzeltmek amacıyla kaleme aldığı *Kitâbü'l-Elkâb*'ının muhtasarı olan *el-Müntehâb min Kitâbi'l-Elkâb*'i; Necmeddin Ömer en-Nesefî'nin *Risâle fî beyâni mezâhibi't-tasavvufu* gibi önemli kaynakların yer aldığı anlaşılmaktadır.

Yine İSAM Arşivi'ndeki bu defterlerden onun, Arap dili ve edebiyatı alanında da pek çok eseri neşretme projesinin olduğu, bu bağlamda onun ünlü muhadram şâir Hutay'e'nin, Nâbiga el-Ca'dî'nin; Câhiliyye şâirlerinden Nâbiga ez-Zübyânî'nin, Lakît b. Ya'mer el-İyâdî'nin; Ümeyye b. Ebi's-Salt'ın ve Yahyâ b. Bakî et-Tuleytulî'nin *divanları* üzerinde ciddi neşir hazırlıkları yaptığı tespit edilebilmektedir.

Tancî Hocamızın evrâkı arasında yer alan defterlerden bazıları da, kendisinin önemli bulduğu klasik kaynaklar için ciddiyetle ve titizlikle hazırladığı *fihristleri* içermektedir. Bunlar arasında onun İmâm Mâtürîdî'nin *Kitâbü't-Tevhîd*'inin Cambridge Üniversitesi'nde bulunan yegâne yazmasının mikrofilmmini o günün şartlarında getirip fihristini çıkardığı, ayrıca Fahreddin er-Râzî'nin *Nihâyetü'l-ukûl fî dirâyeti'l-usûl*'üne; Süyûtî'nin *el-Müncem fî'l-mu'cem*'ine; Kuşeyrî'nin *er-Risâle'sine*; İbn Hamdûn'un *et-Tezkiretü'l-Hamdüniyye'sine*; Yâkut el-Hamevî'nin *Mu'cemü'l-büldân*'ına; Feth b. Hâkân el-Kaysî'nin *Kalâidü'l-ikyân*'ına; İbn Asâkir'in *Târîhu medîneti Dimaşk*'ına; Kâdî İyâz'ın *el-Gunye'sine*; İbn Sa'd'ın *et-Tabakât*'ına; İbn Hazm'ın *Cemheretü ensâbi'l-Arab*'ına fihristler hazırladığı dikkat çekmektedir. Tancî Hocamızın Brockelmann'ın GAL'inin kullanımında o yıllarda karşılaşılan zorlukların giderilmesi için eserin çeşitli yerlerine müellifince konulup sonradan mâhiyeti anlaşılamayan bazı şifrelerin çözülmesine ilişkin olarak bir *kullanım kılavuzu* düzenlediği de anlaşılmaktadır.

Söz konusu evrâktan, onun Birûnî, Ebû Bekir Zekeriyâ er-Râzî ve İbn Sînâ gibi İslâm felsefesinin önemli isimleriyle ve doğrudan İslâm Felsefesi alanıyla ilgili ciddi çalışmalarının da bulunduğu

anlaşılmaktadır. Tancî Hocamızın ilgilendiği geniş ilmi yelpaze arasında matematik, astronomi, takvim meseleleri, zîcler, mûsikî ve resim gibi konular da yer almaktadır. Nitekim Hocamızın Müslüman astronomların en büyüklerinden biri olan ve Batı'da Albetanius (Albategnus, Albategni) olarak anılan Bettânî'nin (ö.317/929) *ez-Zicû's-Sâbü* adlı ünlü eseri üzerinde çalıştığı, bu eseri bizzat istinsah ettiği, ayrıca eserdeki pek çok çizim ve cedveli de büyük bir mahâretle aktardığı (58, 701, Defterler, 500) görülmektedir.

Onun yakın çevresine ve öğrencilerine yönelik olarak "İmâm Mâtüridî, Ebü'l-Muîn en-Nesefî ve Mâtüridîlik üzerine çalışmalar yapılması gerektiği" yolundaki uyarı ve tavsiyeleri, muhataplarınca büyük ölçüde yerine getirilmiş, hâlihâzırda da bu türden çalışmaların semeresinin alınması sürmektedir. Nitekim hocamızın asistanlarından ve yakın çalışma arkadaşlarından biri olan Prof. Dr. Hüseyin Atay, Nesefî'nin *Tabsiratü'l-edille*'sini neşre muvaffak olmuştur (I. Cild, Ankara 1993; II. Cild, Ankara 2003). Prof. Dr. Bekir Topaloğlu da İmâm Mâtüridî'nin *Kitâbü't-Tevhîd*'ini hem yeniden neşretmiş (Ankara 2003), hem de Türkçe'ye kazandırmış (Ankara 2002); *Te'vilâtü'l-Kur'an*'ın neşrini de başarıyla tamamlamıştır (I-XVIII, İstanbul 2005-2011). Bu Sempozyumun düzenleyicilerinden biri olan Sayın Prof. Dr. Sönmez Kutlu da, hocamızın öğrencilerinin öğrencisi olarak *İmâm Mâtüridî ve Mâtüridîlik* başlıklı bir "seçki kitap" hazırlamak (Ankara 2003) ve bu sempozyumu düzenleyenler arasında yer almak suretiyle, merhûmun ideallerini gerçekleştirmiştir.

Hocamızın rûhunun şâd olması dileğiyle hepinizi saygıyla selâmlıyor, bu vesile ile sizi çok yakın bir tarihte İSAM'da dijital ortamda (<http://ktp.isam.org.tr>) hizmete sunulmuş olan *Muhammed b. Tâvî et-Tancî Evrâk*'ını tedkike, bu evrâk üzerinde bilimsel çalışmalar yapılmasını teşvike dâvet ediyorum.⁷

⁷ Hocamızın asistanlarından ve yakın mesai arkadaşlarından Prof. Dr. Ethem Ruhi Fiğlalı da, kendisinde bulunan Tancî Hoca'ya ait evrâk ve belgeleri bu Sempozyumun bitiminde İSAM Arşivi'ne intikal ettirmişlerdir.

Şimdi sözü, İSAM Arşivi'ne intikâl eden bu evrâkın her birini titizlikle inceleyip göz nûrû dökerek kataloglanmasını sağlayan Sayın Fuat Günel'e bırakıyorum.

Saygılarımla...